

EELK USUTEADUSE INSTITUUT

USUTEADUSKOND

LUTERLIK TEOLOOGIA

KERSTI KÕRGE

EESTI KAITSEVÄE KAPLANI TÖÖS VAJALIK PIIBELLIK TUGI

LÕPUTÖÖ

JUHENDAJA: prof RANDAR TASMUTH

TALLINN 2026

SISUKORD

Sisukord	2
Sissejuhatus	4
1. Kaitseväe kaplani töö Eestis	8
1.1. Kaplaniteenistuse ajalooline kujunemine	8
1.2. Kaplaniteenistuse kujunemine Eesti aladel	9
1.3. Kaplaniteenistuse loomine	9
1.4. Kaplaniteenistuse taasloomine	10
1.5. Ülevaade kaplaniteenistusest tänapäeva Eestis	11
2. Kaitseväe kaplaniteenistuse põhiülesanded	13
2.1. Põhiülesannete loend ja iseloomustus	13
2.2. Põhiülesannete võimalik täitmine	14
2.3. Kaplani roll kriisis	14
3. Lahendite ja tugede otsimine	16
3.1. Hingehoidlik, vaimne ja moraalne tugi	17
3.1.1. Kirjakohad rahu ja rahustamise kohta	17
3.1.2. Kirjakohad hirmu ületamise ja julgustamise kohta	18

3.1.3. Kirjakohad ühtsuse ja meeskonnavaimu kohta	19
3.2. Õppustele ja lahingusse saatmine	21
3.2.1. Kirjakohad hirmu ületamise ja julgustamise kohta	21
3.2.2. Kirjakohad ühtsuse ja meeskonnavaimu kohta	22
3.3. Lahingstressi maandamine	22
3.4. Leinas toetamine	24
3.4.1. Lähedaste ja meeskonnaliikmete leinas toetamine	25
3.4.2. Leinateate edastaja toetamine	26
Kokkuvõte	28
Summary	29
Kasutatud kirjandus ja allikad	30

SISSEJUHATUS

Käesoleva lõputöö teema on Eesti kaitseväge kaplani tööd toetava materjali „Eesti Kaitseväge kaplani töös vajalik piibellik tugi“ koostamine. Töö ajend on praktiline vajadus piibelliku materjali järele, mis oleks abiks kaplani igapäevases töös. Piibellike tekstide ja põhimõtete olulisus on korduvalt esile tõusnud nii individuaalsete kogemuste analüüsimisel kui ka kolleegidega peetud ametialastes diskussioonides, mis viitab piibelliku toe tähenduslikule rollile kaitseväelaste vaimse ja moraalse heaolu edendamisel, eriti kriitilistes ja muutlikes oludes. Käesoleva uurimistöö teema aktuaalsusega on hästi kursis Eesti Kaitseväge peakaplan Ago Lilleorg, kes on selle uurimistöö kaitseväge poolne nõustaja ja minu isiklik mentor.

Eesti julgeolekupoliitika eesmärk on kindlustada Eesti Vabariigi iseseisvus ja sõltumatus, eesti rahvuse, keele ja kultuuri kestmine, territoriaalne terviklikkus, põhiseaduslik kord, elanikkonna turvalisus ja ühiskonna toimimine. Inimväärikust, üksikisiku põhiõigusi ja -vabadusi, demokraatlikku valitsemisviisi ning õigusriiki austava ühiskonnakorralduse püsimine on Eesti julgeoleku alus.¹

Kriis on vastuoludest lõhestatud pingeline (sotsiaalne, poliitiline) seisund, mille on põhjustanud raskused, ohud, ebastabiilsed olud ning millega võib kaasneda ähvardavalt järsk muutus.² Kriisi all mõistetakse olukorda, mis on harukordne ja tavatoimingutele allumatu. Viimane suurem kriis oli 2020 alanud koroonapandeemia, mistõttu tekkis Eestis üleüldine pingeseisund. Varasemalt toimunud kriisides on kaasatud Kaitseväge, näiteks 2005 jaanuaritormi tulemuste likvideerimisel. Pronksiöö rahutustel 2007 aasta aprillis kaasati olukorra normaliseerimiseks Kaitseliitu. 2010 lumetormiga Moonika kaasnes Eestis Padaoru kriis, sinna kaasati ka Kaitseväge koos oma tehnikaga. 2020 koroonapandeemia jõudmise ajal toetas Kaitseväge oma varudest kirurgiliste näomaskidega ja välihaigla rajamisega Saaremaale.³

¹Eesti julgeolekupoliitika alused 2025.

² Eesti Keele Instituut 2025.

³ Jaansoo 2022, 41-45.

Kaitseväe ülesanne rahuajal on õhuruumi ja territoriaalvete kontroll, pideva kaitsevalmiduse tagamine, väljaõpe ja reservväe ettevalmistus, osalemine rahvusvahelistel operatsioonidel ja tsiviilvõimu abistamine katastroofide tagajärgede likvideerimisel.⁴

Juba Vanas Testamendis on kirjeldatud preestri tööd, kes peab asuma lahingusse minnes sõdiva väe ette (5 Ms 20:1-4): *Kui sa lähed sõtta oma vaenlaste vastu ja näed hobuseid ja sõjavankreid, rahvast, keda on rohkem kui sind, siis ära karda neid, sest sinuga on Issand, su Jumal, kes tõi sind ära Egiptusemaalt. Ja kui te olete taplusesse minemas, siis astugu preester ette ja rääkigu rahvaga ning öelgu neile: „Kuule, Iisrael! Te lähete nüüd taplusesse oma vaenlaste vastu. Teie südamed ärgu mingi araks, ärge kartke, ärge olge rahutud ja ärge tundke hirmu nende ees! Sest Issand, teie Jumal, käib koos teiega, et sõdida teie eest teie vaenlaste vastu, et teid aidata.“*

Michael Jones USA Õhusõja Kolledžist rõhutab kaplani kahetist rolli: „Kas kaplanid on kõigepealt vaimulikud või ohvitserid?“ ja samas vastab, et kaplan on kõigepealt vaimulik. Jones mõistab eeltoodud lõiku Piiblist järgmiselt: „Mooses mõistis vaimulike juhtide mõju olulisust sõjavägede moraalile.“ Mooses ütleb, et kaplani ülesanne on öelda, et Jumal on teiega, mitte teie vaenlastega.⁵

Uurimistöö eesmärk

Käesoleva lõputöö eesmärk on analüüsida piibelliku toe vajalikkust ja rakendatavust Eesti Kaitseväe kaplani igapäevatoos lähtudes teoreetilisest raamistikust ning tuginedes kaitseväe dokumentidest ja kaplani tööülesannetest välja tulevale vajadusele. Samuti on arvestatud autori isikliku kogemusega töös kaitseväes. Töö püüab sõnastada, millised piibellikud printsiibid ja tekstid on kaplani töö toetamisel kõige olulisemad ning kuidas need aitavad kaasa nii kaitseväelaste vaimsele kui ka moraalsele heaolule kriisiolukordades ning rahuajal.

Lõputöö tulem on suunatud kaplanitele. Lõputöö väljund on soov koostada lõputöö materjale kasutades kaplani töös kasutatavat piibellik tugimaterjal, mis mahub välivormi taskusse. Lisatud lühikesed kommentaarid aitavad kaplaneid tekstide rakendamisel, sobitamisel ja uute omapoolsete selgituste leidmisel.

⁴ mil.ee 2025.

⁵ Sullivan 2014, 65-66.

Kaplanite töö kaudu on kavandataval tugimaterjalil mõju kaitsevæe moraalile ka laiemalt, aidates suurendada meeskonna ühtsust ning pakkudes vaimset tuge keerulistes ja ekstreemsetes tingimustes tegutsevatele inimestele. Uurimistöö toetab oma tulemustega nii teoreetilise teadmise kui praktiliste oskuste kasvu kaplaniteenistuse valdkonnas ning aitab tugevdada Eesti julgeoleku- ja väärtusruumi.

Uurimismetoodika tutvustamine

Käesoleva uurimistöö meetod on võrdlev sisuanalüüs, kus kõrvutatakse kaplaniteenistuse ametlike dokumentide nõuded ja Piibli tekstide pakutav võimalik tugimaterjal. Kasutatakse varasemaid uurimusi, et selgitada välja piibelliku toe tähendus ja rakendatavus kaplani töös.

* Uurimismetoodika väljendub töö struktuuris, mis on järgnev: Esmalt esitatakse kriiside iseloomustused ja neist tulenevad vajadused. Teiseks koondatakse kaplani tööülesannete, neid on ametijuhendist tulenevalt kuus põhilist gruppi, osaline loend neljaks suuremaks seesmiselt enim seotud tööülesannete grupiks. Kolmandas peatükis seotakse tööülesannete gruppidega psühholoogiliste ja hingehoidlike aspektide lühisõnastused. Seejärel tuuakse välja piibelliku toe võimalikud näited, mis võimaldavad pakkuda lahendeid ja tuge.

* Elu, eriti kriisid, sisaldavad eksistentsiaalseid pingeid ning neid on ka Piibli tekstides. Kaplani töö raskeimate vastuolude leevendamiseks sobivate tekstide leidmisel lähtutakse kahest põhimõttest, mis vahel võivad samas tekstis ka korraga esineda, enamasti aga eraldi: (1) Kas tekstis on otsesed märksõnad, mis seonduvad kriisist tingitud olukorraga ning mille lahendile tuge otsitakse? (2) Kas tekst paikneb laiemas jutustavas tervikus, mis haakub eksistentsiaalselt sarnase olukorraga ja aitab üle kantavate võrdluste või assotsiatsioonide kaudu kõnetada sõjaväelast? Sellel puhul on abi ka üksikisiku elu või koguduse juhtimist puudutavatest tekstidest.

Antud lõputöö koostamisel tugineb autor Eesti Piibliseltsi poolt 2020. aastal välja antud Piibli tekstile. Piibli kasutamine allikmaterjalina tagab uurimistööle usaldusväärse ja kaasaegse piibelliku põhja, võimaldades analüüsida kaplani töö jaoks olulisi põhimõtteid ja tekste ning pakkuda nende rakendamise võimalusi Eesti Kaitsevæe kontekstis.

Lühiülevaade senistest valdkonnapõhistest uuringutest

Kõige põhjalikum uurimistöö kaplani tegevusvaldkonnas on Tõnis Nõmmiku doktoritöö „Vaimulikud kaitsejõududes. Eesti kaitseväge kaplaniteenistus ja selle ajalugu“, mis on välja antud ka raamatuna ja kättesaadav kõigile huvilistele. Raamat on heaks teejuhiks kaplaniteenistuse ajaloolise kujunemise osas, kus on välja toodud kaplani tegevuse põhiline iseloom ja tööülesanded, tema pädevus vaimulikuna ja ohvitserina. Uurimistöö rõhk on just kaplaniteenistuse ajaloolisel kujunemisel Eesti aladel.

Oluliseks töövahendiks kaplanitele on „Eesti Kaitseväge laulu ja palveraamat“, mis on välja antud Eesti Kaitsejõudude peakaplani poolt 1997 aastal. Lauluraamatu osas on 87 olulist laulu ning Palveraamatu osas on esitatud Piibli kirjakohtad ja olulised päevakohased palved. Samuti on raamatus erinevate konfessioonide palved nagu juudi palved, roomakatoliku palved ja õigeusupalved. Piibli kirjakohtad on ilma kommentaarideta.

Teiseks töövahendiks kaplanitele on „Eestimaa kaitsja palveraamat“, mis on koostatud Kaitseliidu peakaplani Peeter Paenurme poolt ja on mõeldud, et erineva kirikliku taustaga sõjamehed saaksid endale leida vaimulikke mõtteid. Raamat ilmus 2022 aastal ja on täienduseks eelpoolnimetatud raamatule. See raamat sisaldab vaimulikke mõtteid Piiblist teemade kaupa ja laulude tekste. Raamat hõlmab ka elu viimaseid asju ehk toimetamisi surija juures ning erakorralise matuse juhust. Piibli tekstidel puuduvad kommentaarid ja valiku põhjendused.

Töö koostamisel esinenud raskused

Peamine raskuspunkt oli Piibli kirjakohtade leidmine oma töösse. Piibel tervikuna on väga õpetlik ja täis tarkusesõnu ning nõuandeid, seetõttu võib jääda arusaamatuks, miks on tehtud just selline kirjakohtade valiku. Nagu eespool öeldud, on põhilised kaks kriteeriumi: kas tekstis on otsesed kriisist tingitud olukorraga seonduvad märksõnad nagu sõda, hirm, surm ning mille lahendile tuge otsitakse, või paikneb tekst laiemas jutustavas tervikus, mis haakub eksistentsiaalselt sarnase olukorraga ja aitab üle kantavate võrdluste või assotsiatsioonide kaudu kõnetada sõjaväelast.

1. KAITSEVÄE KAPLANI TÖÖ EESTIS

Käesolev peatükk annab lühivaate kaplaniteenistuse ajaloole nii üldises sõjaväelises kontekstis kui ka Eesti aladel. Sissejuhatuses viidati kaplani töise mõjuga sarnaneva vaimuliku juhi rollile Vanas Testamendis (5 Ms 20:1-4), mis osutas vaimuliku toe tähtsusele sõjaväelaste moraali ja ühtsuse hoidmisel. Vaatluse all on kaplaniteenistuse kujunemine Euroopas alustades esimestest välipreestritest kuni kristliku kaplanaadi institutsionaliseerumiseni Rooma riigis ja selle järgnevas arengus. Eesti kontekstis tuuakse esile kaplanite tegevus keskajal, Põhjasõja ajal ning tsaariarmee teenistuses, samuti Eesti Vabariigi iseseisvuse aegadel. Olulist tähelepanu pööratakse Eesti kaitseväge kaplaniteenistuse rajamisele 1919. aastal, selle ajutisele katkemisele ja taastamisele pärast Eesti taasiseisvumist 1990. aastatel. Peatükk näitab, et kaplaniteenistus on kujunenud ajas vastavalt ühiskondlikele ja religioossetele vajadustele, säilitades samas tuumülesande – pakkuda vaimulikku ja hingelist tuge kaitseväelastele nii rahu- kui ka kriisiajal.

1.1. Kaplaniteenistuse ajalooline kujunemine

Sõjamehed on läbi ajaloo pöördunud vaenlasega võitlemise käigus, tulevase võidu saavutamiseks, vastavalt oma usule vägevamate jõudude poole, tulevase võidu saavutamiseks. Ristiusu levikuga meie aladel, palju ei muutunud. Vaimulikke võeti sõjaväkke lootusega, et kindlustada võit lahinguväljal. Võidu nimel palvetati lahinguväljal Jumala, Jeesus Kristuse ja erinevate pühakute poole. Palvetamiseks kaasati ka vaimulikke. Esimeste kaplanite nimed ei ole kahjuks teada. Kristliku kaplanaadi asutamisaajaks loetakse 312 aastat, mil Rooma keiser Konstantiinuse Suur värbas armeesse kristlikke preestreid. Kuna ta saavutas tookord võidu Maxantinususe ja Maximinususe üle, ta andis välja Milano usutolerantsuse edikti ja sellega sai ristuis Roomas õiguse elule. Sellest ajast alates saab rääkida kaplanite ajaloost Rooma leegionites. Senini pole teada, millistel alustel valiti välipreestreid vägedesse.⁶

Sõjaväekaplani ametikohal on pikk ajalugu. Keskaegse sõjaväekaplani spetsiifiline roll on seotud konkreetse kiriku teoloogilise ja kirikuõpetusliku ajalooaga. Preestrid ja oraaklid on keskajal

⁶ Nõmmik 2005, 21-23.

saatnud sõjaväeülemaid, nii edu tagamiseks kui ka ettevõtmist õnnistamiseks ja võimalik, et ka nõu andmiseks ülematele.⁷

Varasel keskajal võis olla välikaplaneid Euroopa erinevates armeedes, aga nad ei olnud elukutselised, spetsialiseerunud vaimulikud. Sõjaväes kasutati tavalisi vaimulikke, preestrid ja munkasid. Keskaja lõpul, 14.-15. sajandil lisandusid palgaarmeele ka raskemad tulirelvad, kahurid. Rügemendi ülem värvas isiklikult enda alluvusse tööle kaplanid, kes allusid otse temale. 18. sajandil Napoleoni sõdade käigus loodi välipiiskopi ametid, katoliiklikes riikides loodi välipiiskopi amet suhteliselt hilja, enamasti 19. sajandil.⁸

1.2. Kaplaniteenistuse kujunemine Eesti aladel

Kaplanite tegevusest Eestimaal võib leida viiteid Läti Hendriku kroonikast, ka tema ise kuulus välipreestrite hulka. Keskajast saati on kaplanid üksusi teenimas nii Põhjasõja ajal rootsi maakaitseüksustes kui ka hiljem tsaariarmees. Põhjasõja ajal teenis Rootsi armees kokku umbes 20 000 eestlast, väeosa staapide juures pidi olema teenistuses ka välipastor, kes oskas ka eesti keeles teenida. Välipastori töö oli põhiliselt hingehoidlik: moraaliõpetus, haigete külastamine, palvetamine, jumalateenistuste läbiviimine ja matuste korraldamine. Peale põhjasõja lõppu sattus Eesti riik Vene valitsemise alla. Sõjaväeline hingehoid oli vene sõjaväelastele olemas, selle eest hoolitsesid õigeusu preestrid. Vene õigeusu kirik ehitas Eesti aladele mitmeid sõjaväekirikuid. Õigeuskirik hoolitses kuni 19. sajandi alguseni kõikide Tsaari-Venemaal teeninud sõjameeste eest, kuigi nende vaimulikud ei kuulunud relvajõudude koosseisu vaid jäid õigeusu piiskopi alluvusse.⁹

1.3. Kaplaniteenistuse loomine

Eesti kaitseväge kaplaniteenistus loodi 22.02.1919, mil ülemjuhataja kindralmajor Johan Laidoneri käskkirjaga nr 76 pandi alus väliõpetajate ja -preestrite institutsioonile. Tollal tegutses nii õigeusklik- kui luterlik kaplanaadi haru.¹⁰ Vabadussõja päevil mõisteti, et sõjamehed vajasisid rindel

⁷ Sullivan 2014, 65.

⁸ Nõmmik 2005, 25.

⁹ Nõmmik 2005, 49-66.

¹⁰ mil.ee, 2025.

vaimulikku hooldust. Laidoneri käskkirjaga anti käsk luua iga diviisi staabi ning Tallinna I sõjaväehaigla juurde sõjaväepastori ja -preestrite ametikohad. Pastorite ja preestrite palgaks määrati 750 marka kuus. 19. märtsil nimetas Laidoner ametisse kaks esimest sõjaväevaimulikku – Keila koguduse õpetaja (hilisem piiskop) Jakob Kukk`e ja Tallinna Kaarli koguduse õpetaja Friedrich Wilhelm Konstantin Stockholm`i, esimeseks sõjaväepreestriks määrati Matvei Tõnisberg. Tol ajal olid paralleelselt kasutusel mõisted sõjaväeõpetaja ja -preester ning välipastor ja -preester. Sõjaväevaimulikele lõppes Vabadussõda õnnelikult, sest keegi neist haavata ega surma ei saanud. Rahuaegsetest koosseisudest kaotati majanduslikel põhjustel sõjaväevaimulike organisatsioon alates 1. aprillist 1923, mis ei tähendanud sõjaväe ja kiriku vaheliste sidemete katkemist. Vaimulikke kutsuti jätkuvalt väeosadesse, eriti tähtpäevade ja noorsõdurite vannutamise puhul. Samas oli valmisolek võimaliku mobilisatsiooni puhul kohe taastada sõjaväes usuline teenistus. Välipastoratuur taastati 1935 aastal, kui selgus, et õpetajate ametikohtade kaotamine sõjaväest ei olnud õige samm. Tegutseti 1940. aasta juulini.¹¹

1.4. Kaplaniteenistuse taasloomine

Aasta peale iseseisvumist kerkis üles küsimus kaplaniteenistuse taasloomise kohta. Kindral Einseln kinnitas 1994. aastal kaplaniteenistuse kontseptsiooni. Esimeseks sõjajärgseks peakaplaniks sai USA õhujõududes teeninud kolonel Michael Viise. Vanemkaplaniks määrati Kanada kaitseväe reservkaplan E.E.L.K. Kanada abipraost Tõnis Nõmmik, kellele president Lennart Meri andis 12. jaanuaril 1995. aastal kui kaitseväe esimesele kaplanile Eesti vabariigi ohvitseri auastme. Kaplaniteenistuse mudeliks võeti Lääne-Euroopas ja Põhja-Ameerikas kasutusel olev oikumeeniline mudel.¹² Kaitseväe vaimulikke hakati nimetama endise sõjaväeõpetaja asemel kaplaniteks. Kaplanist pidi saama tegevteenistuses olev põhikohaga töötav vaimulik. 1995 aasta septembris võeti esimeseks põhikohaga kaplaniks tööle Eesti Kristliku Nelipüha Kiriku pastor Ago Lilleorg. Ta määrati Tartu Üksik-jalaväekompanii kaplani kohusetäitjaks, peale kaplanite ja reservkaplanite orientatsioonikursuste lõpetamise järel anti Lilleorule lipniku auaste ja kaplani õigused.¹³

¹¹ Pikkur, 2025.

¹² Pikkur, 2025.

¹³ Nõmmik 2005, 126-128.

1.5. Ülevaade kaplaniteenistusest tänapäeva Eestis

Kaplaniteenistuse alguseks tänapäeva kaitseväes loetakse 5. juulit 1995, mil kaitseväe juhataja käskkirjaga võeti ametisse esimene peakaplan kolonel Mihkel Viise.¹⁴

„Kaitseväe kaplaniteenistus teenib Kaitseväe üksuseid Eestis ja välismissioonidel. Kaplaniteenistus on Kaitseväe põhieesmärke toetav institutsioon, mille põhiülesandeks on teenida oikumeenilisuse põhimõttele toetudes kõiki kaitseväelasi ja nende pereliikmeid lähtuvalt nende usulistest vajadustest, sõltumata nende religioosest kuuluvusest või mittekuuluvusest. Kaplaniteenistus teenib ja toetab ka hukkunud kaitseväelaste peresid. Kaplaniteenistus rõhutab inimese osatähtsust ning eetilisi väärtusi kaitsejõududes.“¹⁵

Kaplaniteenistuse missioon on toetada ja suurendada Kaitseväe kui terviku tõhusust oma põhiülesannete täitmisel, kandes hoolt juhtkonna, isikkoosseisu ja nende perede igakülgse professionaalse usulise ja vaimse toetuse ning nõustamise eest.

Kaplan on ordineeritud vaimulik, ta kuulub oma kiriku vaimulikkonda ja on samaaegselt kaitseväelane. Rahuaja tegutsevate struktuuriüksuste kaplaniteenindus tagatakse käsunduslepingu alusel, mis sõlmitakse kaitseväe ja kaplani vahel. Käsunduslepingu ülesande püstitab peakaplan, töömaht ja muud tingimused lepatakse kokku üksuse ja kaplani vahel. Sõjaajal aktiveeritakse üksuste reservkaplanid ning rakendatakse määratud üksuse koosseisus. Sõjaseisukorra spetsiifiliseks teeninduskohustuseks on allüksuse lahingusse saatmine ja lahingustressi maandamine. Peakaplan koordineerib teenistuse korraldust ja suunab kaplaneid vajadusel ümber, et tagada teenindus eesliini üksustele. Kaplanile koostab tema üksus sõjaajaja ametijuhendi.¹⁶

Kaplanitel on kaitseväes täita oluline roll – olla kohal teoloogilises mõttes, võttes elu igapäevased asjad ja muutes need Jumala kohaloleku ja armastuse märgiks. Kaplanid ei saa sageli jälgida nende inimeste elu ja karjääri, kellega nad olulistel hetkedel suhtlevad, nad peavad kohanduma ja tajuma, mida neilt oodatakse.¹⁷ Kaplani roll on pakkuda pastoraalset, moraalset ja vaimset abi neile, kes

¹⁴ Pikkur, 2025.

¹⁵ Eesti Kirikute Nõukogu, 2026.

¹⁶ ToTeKe võimekirjeldus 2030, 2025.

¹⁷ Threlfall-Holmes & Newitt 2011, 16.

on ühiskonna nimel oma eluga riskinud, samuti pakkuda vajadusel abi nende lähedastele. Kaplani soov on sama mis igal teisel vaimulikul: teenida Jumalat ja tema lapsi ning jagada neile Jeesuse Kristuse head sõnumit.¹⁸

Kaplani kohustuste hulka kuulub oma otsese ülema nõustamine moraali ja usu küsimustes. Kaplan võib märgata väeosas tegevusi ja valdkondi, mis on valesti ja hoiatama ülemat võimaliku ohu eest, sest ülemad ei pruugi ise kõikjale jõuda. Kaplan peab olema oma üksuses samaaegselt nii teener kui ka juht, nõustaja ja kaitsja. Ta ei tohi unustada, et on ordineeritud vaimulik. Mida parem side on tal oma kaasteenijatega, seda rohkem ta märkab probleeme, mida on tarvis lahendada. Kaplan peab hakkama saama erinevates konfessioonides olevate inimestega, ta on kõigi jaoks kaplan.¹⁹

Kaplaniteenistuse peamine eesmärk on hingelise toetuse korraldamine KV üksustele koostöös toetatavate allüksuste koosseisus olevate kaplanite ja vajadusel tsiviilpartneritega. Kaplaniteenistuse peamised ülesanded on Kaitseväe moraali ja kaitsetahte toetamine erialasest kompetentsist lähtudes ja Kaitseväes usulise teenimise tagamine vastavalt usulistele vajadustele.²⁰

¹⁸ Threlfall-Holmes & Newitt 2011, 4.

¹⁹ Nõmmik 2005, 28-34.

²⁰ ToTeKe võimekirjeldus 2030, 2025.

2. KAITSEVÄE KAPLANITEENISTUSE PÕHIÜLESANDED

Käesolevas peatükis on vaatluse all kaplani ametikoha põhiülesanded ning normatiivsed aktid ja kontseptsioonid, mis kaplaniteenistuse tegevust reguleerivad. Arutletakse ülesannete praktiliste täitmisviiside üle ning käsitletakse kaplani rolli ja tähendust kriisiolukordades, eriti seoses hingehoiu, moraalse toe ja religioossete rituaalide pakkumisega kaitseväelastele ja nende lähedastele.

2.1. Põhiülesannete loend ja iseloomustus

Järgnevalt vaatleme lähemalt kaplani põhiülesandeid, mis on määratletud „Kaitseväge kaplaniteenistuse kontseptsioon“-iga. See tervikdokument on välja antud kaitseväge poolt ja on mõeldud asutusesiseseks kasutamiseks. Töö autor on tervikteksti kasutanud osaliselt seda refereerides ja operatiivse kasutamise hõlbustamiseks neljaks valdkonnaks süstematiseerides.

- Kaplaniteenistus tagab hingehoiuteenuse kõigile struktuuriüksuste liikmetele ja vajadusel nende lähedastele. Kõigil kaitseväes töötavatel inimestel on võimalus saada kaplanilt hingehoidlikku toetust, mis tavapäraselt toimuvad individuaalsete vestluste näol, omavahelisel kokkuleppel.
- Kaitseväge tegevväelastele ja ajateenijatele korraldab kaplan vajadusele vastavalt religioonialast väljaõpet ning soovijatele ristimist ja leeritamist. Ajateenistusse tulles tutvustab väeosa kaplan infotundides ennast ja oma tööd ajateenijatele. Vastavalt vajadusele ja kahepoolsel kokkuleppel saab kaplaniga kohtuda.
- Kaplaniteenistus panustab usutalituste läbiviimisesse vastavalt vajadusele ja korraldab langenutega seotud talitusi ja kaitseväeliste matuseid. Kaplan valmistab ette ja viib läbi pidulikel kogunemistel sütitava kõne. Ta kuulub tavapäraselt kriisimeeskonda ja osaleb keerulistel momentidel hingelise toe pakkumisega.
- Kaplaniteenistus toetab surmateate edastamist ning langenu omaste ja tema üksuse liikmete leinatoetust läbi kohalolu. Kaplaniteenistus panustab langenud sõdurite mälestuse hoidmisse.²¹

²¹ Kaitseväge kaplaniteenistuse kontseptsioon, 2025.

2.2. Põhiülesannete võimalik täitmine

Tööülesanded näitavad, et kaplan peab olema kiire kohaneja erinevates situatsioonides. Selleks on vaja hõlpsasti kasutatavaid abivahendeid, milleks on ka käesoleva lõputöö alusel kavandatav piibellik tugi. Kaitseväes on tegevused ööpäevaringselt. Ta saab oma kristliku eeskujuga paljugi ära teha. Selleks, et olla teistele eeskujuks, tuleb ise olla laitmatu käitumise ja -eluviisiga. Mida parem side on kaplanil oma kaasteenijatega, seda rohkem ta saab teistele toeks olla, ta tunneb, märkab ja ennetab probleeme juba eos.

Tegevvälaste hulgas, nagu ka töötajate hulgas on väga palju erineva taustaga inimesi, seega on ka nende probleemid erinevad. Uued ajateenijad, kes tulevad kaitsevärke, on enamasti esmakordselt elus täiesti uues keskkonnas, neid on vaja igakülgsest mõista ja toetada. Kaplani töö hõlmab kõiki abivajajaid, mitte ainult neid, kelle konfessioon on kaplaniga sama. Kaplani sõnavõttud peavad olema sisukad ja lihtsad, kuid alati lühikesed. Kuigi kaplan teeb oma tööd väeosas, peab ta jääma alati vaimulikuks, ta peab hoidma talle usaldatud pihisaladust ja hoidma kõrgel väeosa moraali. Kaplan peab olema võimeline pimedast peast läbi viima palvusi ja vajadusel ka matuseid. Siin tuleb kasuks, kui kaplan suudab tsiteerida peast Piiblit.²²

2.3. Kaplani roll kriisis

Kriisil on kolm osapoolt: Kriisis on alati kaasatud inimene, on sündmus, mida peetakse ähvardavaks, see sündmus võib olla teine inimene, olukord või mistahes väline jõud, mis mõjutab inimese elu. Kriis on inimese taju ja sellest tulenev reaktsioon sündmustele. Kriisikäitumine on inimeste reaktsioon, nii sisemine kui ka väline. Kriisid on arengud ja situatsioonid, kõik inimesed seisavad silmitsi arengukriisidega. Kriise tekitavad olukorrad, ei ole ette aimatavad, nad tulevad ootamatult. Inimesele tekkib oht läbi selle olukorra. See oht võib olla füüsiline, sotsiaalne, psühholoogiline või ka nende kombinatsioon. Kriisi raskusaste ei sõltu olukorrast, vaid inimesest, kes selles on. Kriisi raskusaste on seotud inimese toimetulekuvõimega.²³

Kriis on tavaolukorrast väljapoole jääv olukord kus nii tavaolukord kui ka kriisi määratletakse poliitilise kokkuleppena. Tavaolukord muutub kriisiks, kui riskid suurenevad määral, mida ei ole

²² Nõmmik 2005, 30-38.

²³ Crisis counseling 1979, 5.

võimalik tavapäraselt lahendada. Ohuks võib aga olla ükskõik milline isik, objekt, aine või loodusnähtus, mis võib põhjustada kahju tekitava sündmuse. Riigi mõistes on oluline see, kas riiklus on ohustatud või mitte. kriis on protsess, millel on kujunemine, kulminatsioon ja hääbumine.²⁴

Kaplani poole pöörduakse kriisi ajal sageli, sest ta on nähtav inimene ja teda usaldatakse. Kaplan peab jääma kriisis objektiivseks ja püüdma vähendada kriisist tekitatud pingeid. Kriis on inimestele väärtuslikuks õpikogemuseks, kaplan saab turvaliselt toetada inimest selles protsessis.²⁵

²⁴ Ermus & Murumets 2020, 109.

²⁵ Crisis counseling 1979, 6.

3. LAHENDITE JA TUGEDE OTSIMINE

Käesolevas peatükis käsitletakse kaplaniteenistuse rolli ja ülesandeid Eesti kaitseväes, rõhutades kaplani mitmekülgset toetavat rolli nii igapäevastes kui ka kriisiolukordades. Kaplan pakub religioonialast väljaõpet, mille osakaal kriiside ajal väheneb ja mida seetõttu selles töös ei vaadelda. Kaplan viib läbi usutalitusi ning toetab ajateenijaid ja tegevväelasi moraalselt ja hingeliselt. Tema ülesanded hõlmavad ka kriisimeeskonna liikmena osalemist, leinatoetuse pakkumist ning langenud sõdurite mälestuse hoidmist. Kriisiolukordades on kaplan nähtav ja usaldusväärne tugiisik, kelle ülesanne on aidata vähendada pingeid ja toetada inimesi kriisiga toimetulekul. Kaplanil on oluline roll nii üksikisikute kui ka üksuste moraali hoidmisel ning tema tegevus aitab tugevdada ühtekuuluvust ja vaimset vastupanuvõimet kaitseväes.

Elus ja ka Piibli tekstides kohtab inimese eksistentsi puudutavaid pingeid. Need toovad kaasa vajaduse saada üle ideaali ja tegelikkuse vastuoludest. Näiteks on inimese tapmine ja surmav kättemaks üldiselt keelatud (1Ms 4:1-16; 1Ms 9:6; 2Ms 20:13).²⁶ Vennatapp on lähi-vägivald pereliikmete seas ja hukka mõistetud.²⁷ Kümne käsu korraldus *sa ei tohi tappa* tähendab samuti mõrvamise keeldu ning reguleerib Iisraeli rahva igapäevast tavaelu ega hõlma sõja olukorda.²⁸ Ent välise vaenlasega kohtumine muudab olukorda ning Vana Testamendi jutustused sõdadest pööravad tähelepanu usule ja kangelaslikkusele. Tuntuim on näide noorest Taavetist, kes võitles vapralt Iisraeli püsivalt ohustanud vilistitega ning võitis kahevõitluses Koljati (1Sm 17).²⁹ Taaveti võitu ülistatakse Iisraelis läbi aegade. Samas seatakse sõdurite käitumisele tsiviilelanikega selged reeglid. Sõjameeste küsimusele, mida meil tuleb teha, vastatakse: *Ärge tehke kellelegi liiga, ärge olge väljapressijad, leppige oma palgaga* (Lk 3:14).

Selle suunalisi mõtteid on avaldanud Martin Luther kirjutades, et tuleb vahet teha töö ja tegijal. Isik, kes teeb tööd, peab seda tegema õiglaselt. Nii on see ka sõjameeste puhul, see amet on Jumala seatud, oluline on, et inimesed, kes seda tööd teevad, oleksid ametisse sobivad ja õiglased. Sõda

²⁶ Kõik kolm näidet inimese tapmise keeluna on esitatud kontekstides, mis eeldab tavalise rahuaegse elu tingimusi.

²⁷ Kaini kallaletungi tulemust oma vennale Aabelile saab tõlgendada mõrvana ja hinnangut Kaini teguviisile mõrvamise keeluna (Whybray 2001, 44-45). Näide jääb kaitsesõja olustikust väljapoole.

²⁸ Houston 2001, 82.

²⁹ Tekst tunnustab Taaveti julgust, mille ta sai usust Issandasse. Jutustuses kirjeldatakse seda nõnda: *Aga Taavet ütles vilistile: "Sina tuled mu juurde mõõga, piigi ja odaga, aga mina tulen su juurde vägede Issanda, Iisraeli väehulkade Jumala nimel, keda sa oled teotanud."* (1Sm 17:45).

on selleks, et karistada, sõja tulemus peaks olema rahu ja kuulekus. Sõjas kaitstakse naisi ja lapsi, kodusid ja sinna juurde kuuluvat varandust, samuti inimeste väärikust ja au. Sõda on väike õnnetus, mis hoiab ära suurema häda.³⁰

Lahendite ja tugede otsimisel lähtus töö autor kaplani tööülesannetest tulenevate vajadustega rõhuasetusega kriisi olukordadel. Lõputöö eelnevas peatükis kirjeldati kaplani teenistusülesandeid ja nendest tulenevalt saab koondatult välja tuua järgmised punktid, millede kohta leian piibelliku toe. Nendeks peamisteks punktideks on:

- Hingehoidlik, vaimne ja moraalne tugi
- Õppusele ja lahingusse saatmine ja vastuvõtmine
- Lahingstressi maandamine
- Leinas toetamine

Järgnevalt käsitletavat tekstid on paigutatud ülal nimetatud nelja temaatilise koondpunkti kaupa ning lisatud on psühholoogilisi aspekte iseloomustavad alajaotused. Piibli tekstid on esitatud tähestikulises järjekorras. Valimisel on arvestatud tekstide kirjandusliku kontekstiga ja võimaliku mõjuga nende alguses miljöös, mille alusel on otsitud mõjupsühholoogilisi aspekte.

3.1. Hingehoidlik, vaimne ja moraalne tugi

Antud alajaotuses on esitatud piiblitekstid, mis pakuvad moraalset tuge ja vaimset lohutust kriisis või raskes olukorras. Piibli sõnumid aitavad toetada indiviidi sisemist stabiilsust, annavad julgust, suurendavad vastupidavust ning annavad eetikapõhiseid suuniseid, mis on olulised kaplani hingehoidliku, vaimse ja moraalse toe pakkumisel.

3.1.1. Kirjakohad rahu ja rahustamise kohta

** Issand on mu karjane, mul pole millestki puudust. Haljale aasale paneb ta mind lebama, hingamisveele saadab ta mind; tema kosutab mu hinge. Ta juhib mind õiguse rööbastesse oma nime pärast. Ka kui ma kõnniksin pimedas orus, ei karda ma kurja, sest sina oled minuga; su karjasekepp ja su sau, need trööstivad mind. (Ps 23:1-4) Muistse Aasia kuningaid kujutati vahel*

³⁰ Luther 2012, 575-578.

karjastena ja sageli nimetati ka Iisraeli juhte karjasteks nagu seda öeldakse kuningas Taaveti kohta (2Sm 5:2). Ülim valitseja Jumal on seetõttu ka ülim karjane nende üle, kellega ta on lepingusuhtes. Paljud rännurajad viisid inimesi läbi kõrbe ja siin loodab psalmist, et Jumal juhib elu andva kosutava vee juurde. Kuna psalmist usaldab Jumalat kui ülemkarjast, ei ole tal millestki puudu ja ei ole vaja midagi karta. Kui see tee, mida käiakse, on õige tee, siis ei ole vaja karta ka pimeda oru läbimist.³¹ Pimedate oru ebaülevaatlikkus tekitab küll kõhedust, ent kui Ülemkarjane on koos rändajatega, siis usaldavad nad teda kui olukorra peremeest. Usaldus Jumala vastu ebaselges olukorras aitab säilitada seesmist rahu.

** Rahu ma jätan teile, oma rahu ma annan teile. Mina ei anna teile nõnda, nagu maailm annab. Teie süda ärgu ehmu ega mingu araks! (Jh 14:27)* See rahu, mida meile maailmas pakutakse, seisneb püüdes vältida kõiki katsumusi, mitte aga valmisoleku tugevdamises võtta vastu väljakutseid. Jeesus seevastu lubas oma jüngritele ja lubab meile teistmoodi rahu, mis ei sõltu välistest asjaoludest, vaid meis endist. See on meie sisemine rahu.³² Sõna „rahu“ on laiaulatuslik mõiste. Siinkohal nähakse selles jumalikku kingitust, mille sisuks on Jeesus ise. Johannese evangeeliumi selles sõnumis on rahu lõppkokkuvõttes niisugune rahu, mida Jumal annab. Uskudes saab end tunda maailmas enesekindlamalt ka rasketel aegadel usaldades Jumala rahu kui meile antavat kingitust.³³

3.1.2. Kirjakohad hirmu ületamise ja julgustamise kohta

Eesti Keele Sõnaveebi andmetel on hirm erutuseseisund, mida põhjustab selgesti tajutav oht, suur kartus.³⁴ Hirm üldise ärevuse ühe raskema seisundina sisaldab endas erinevaid kartusi, kuna lahingutegevus toob endaga kaasa kõrgendatud hirmu enda ja kaaslaste elu pärast. Hirm ei lisa võimekust ohuga hakkama saada, ent seesmise kindlustunde harjutamine võib leevendada hirmu ja suurendada võimekust hallata ohtlikku olukorda. Järgnevad kaks teksti on sündinud kaitsesõja tingimustes, kolmas aga vaimse ehk ideoloogilise pinge olukorras.

** Issand on mu valgus ja mu pääste, keda ma peaksin kartma? Issand on mu elu võimas kaitse, kelle ees ma peaksin värisema? (Ps 27:1)* Psalmi kirjutaja on nii kindel Jumalas, et ta lausa küsib,

³¹ South Asia Bible Commentary 2015, 639.

³² Barclay 1970, 222.

³³ Schnelle 1998, 243.

³⁴ Eesti Keele Instituut, 2026.

et keda ma peaksin kartma? Lootmine Jumala peale laseb tunda, et ollakse valguses ja see valgus aitab pimedusel taganeda meie sees ja siis ka meie ees.³⁵

* *Jumal ei ole meile ju andnud arguse vaimu, vaid väe ja armastuse ja mõistlikkuse vaimu* (2 Tm 1:7). See lõik on koguduse juhtimise kohta, aga näitab kõigi mõtete üle kantavust (sõjalise) kriisi keskkonda. Paulus kavatses saata Timoteose koguduse ülesannete täitmiseks Korintosesse ja nägi, et Timoteos oli ettevaatlikult kartlik suutlikkuse osas saadud ülesandeid täita (1Kr 16:10j). Paulus teadis, et Timoteos on tõe sõna edastades suures vähemuses ning seepärast julgustas teda. Paulus soovis, et Timoteos tunneks enesekindlust selle teadmiseiga, et töö, mida ta teeb on õige. Seega ei ole vaja piiluda vasakule ega paremale, vaid lootes Jumala vaimu toele keskenduda oma ülesande täitmisele teadmiseiga, et siis leidub ka teisi, kes teda armastusega toetavad.³⁶ Saades julgust on loomulik, et püüame seda jagada kaaslastega, et saada koos julgustust.

* *Kui sõjavägi seab leeri mu vastu, ei karda mu süda; kui sõda puhkeb mu vastu, selleski ma loodan tema peale.* (Ps 27:3) Psalmisti kindlusetunne ei ole mööduv emotsioon, vaid mõte, mis on juurdunud südames ehk seesmises olemuses, mõtteviisis ja tahtes.³⁷ Kirjutaja on mõelnud nii oma olukorra kui ka minevikus kogetud pääste üle. Seda tasub teha ka meil meenutades olukordi, millest on meid juba läbi aidatud. Sellest perspektiivist lähtununa on psalmist otsustanud mitte karta ja selle mõtte endale kordamine aitab täna ka meid.

3.1.3. Kirjakohad ühtsuse ja meeskonnavaimu kohta

Apostel Paulus andis Rooma kogudusele saadetud kirja lõigus Rm 12:9-21 juhiseid, mis pärinevad kolmest allikast: Vanast Testamendist, Jeesuse kuulutustööst alguse saanud pärimustest ja kollektiivsetest algkristlikest nõuannetest.³⁸ Paulusel oli vaja saata juhiseid, mis aitaksid kaasa uue suhtlemisviisi ja suhtumisviisi juurutamisele inimeste vahel, mis omakorda avaksid tee koguduse liikmete vastastikusele toetamisele. Pauluse kirja mõjul kasvas kindlustunne esmalt selles esmasest grupis, kuhu inimesed kuuluvad. Peatselt kandus aga ühtsust toetav meelsus üle ka teistele gruppidele ja nõnda kasvas koguduste võimekus tulla toime välise survega aja avaldada mõju oma

³⁵ Tärk 2014, 48-49.

³⁶ Jeremias & Stroebel 1981, 49-50.

³⁷ South Asia Bible Commentary 2015, 653. Kommentaari autorid kasutavad siin seesmise kindluse väljendamiseks mõisteid, mida tsiteerin: "It is deeply rooted in his heart, that is, his inner being, his mind and will."

³⁸ Stuhlmacher 1989, 173-175.

ümbruskonnale. See ei ole üksnes ajalugu, vaid kaks järgnevat juhust on antud järgimiseks ka täna, kus on vaja üksteist toetada oludes, kus ühtsus on väga vajalik ja sellest saab suur jõuallikas.

* *Olge rõõmsad lootuses, vastupidavad viletsuses, püsivad palves!* (Rm 12:12). Kontekst viitab Pauluse soovitusel püsivalt palvetada. Ta tuletab meelde, et vaid tänu palvetele suudame olla rõõmsad lootuses ja kannatlikud ahastuses.³⁹ Psühholoogiliselt on aga teada, et püüd lootust üleval hoida annab raskustes jõudu ning võimaldab olla viletsustes vastupidavamad kui tavaliselt.⁴⁰

* *Vennaarmastuses olge üksteise vastu hellad, vastastikusel austuses jõudke üksteisest ette!* (Rm12:10) See salm käsitleb vennaarmastust koguduses. Armastus on kristlikus koguduses asendamatu, see on elu koostisosa, oluline on, et oleks perekondlik vaim, mis seob. Hellus tähendab, et perekonnas aitavad vanad noori ja vastupidi. Inimest tuleb austada, nagu Jumala tööd. Kui me ei oska teisi austada, siis me ei oska elada taeva aus. Me peame teisi austama enne, kui meid austatakse, peame näitama head eeskju.⁴¹ Soovitus aitab sõduritel ülesehitavalt häälestuda eriti välitingimuste oludes, kus pinged on suuremad.

Järgnev näide oli algse tähenduse kohaselt soovitus kogudusele kui ühise eesmärgiga grupile tunnustada, toetada ja julgustada neid koguduse juhte, kes oma ülesandeid hästi täidavad. Kus Jumal palju nõuab, seal ta ka annab ja kingib palju.⁴² Jagatud ühine usk Jumalasse soodustab koguduse liikmete usaldust oma ustavate juhtide vastu. Kohusetundlikult oma grupi juhtivaid juhte on vaja toetada, sest ka nemad vajavad julgustust ning see kehtib igas ametis ja tööalal. Meeskonnavaimu toetavad suhted toimivad nii horisontaalselt liikmete vahel kui ka ülevalt alla ja alt üles juhtide ja juhivate vahel. Sellest kõnelebki järgmine salm:

* *Sest kes hästi peavad oma ametit, saavad tunnustuse ja rohkesti julgust usus Kristusesse Jeesusesse* (1 Tm 3:13). See tekst kõneleb Pauluse poolt Timoteosele antud juhendist, millised peavad olema koguduse ametikandjad, aga sellel on rakendus ka tänapäeval meeskonnavaimu tõstmisel ning positiivse õhkkonna kujundamisel.

³⁹ Tärk 2002, 482.

⁴⁰ Stuhlmacher 1989, 175.

⁴¹ Tärk 2002, 476-478.

⁴² Jeremias & Stroebel 1981, 26.

3.2. Õppustele ja lahingusse saatmine

Käesolevas alajaotuses esitab töö autor valiku piiblitekste, mis sobivad kasutamiseks enne õppustele ja lahingusse suundumist. Need kirjakohtad on mõeldud eelkõige julgustava sõnumi edastamiseks ning meeskonnavaimu tugevdamiseks, pakkudes psühholoogilist tuge ja ühtsustunnet keerulistes olukordades.

3.2.1. Kirjakohtad hirmu ületamise ja julgustamise kohta

* *Eks ole mina sind käskinud: Ole vahva ja tugev! Ära kohku ja ära karda, sest Issand, su Jumal, on sinuga kõikjal, kuhu sa lähed!*" (Jos 1:9). Peale rändava Iisraeli rahva esimese suure juhi Moosese surma sai Joosua käsu asuda rahva juhi kohale. Esmalt ei olnud järgnev teekond täpselt selge, ees ootavad kohad olid tundmatud ja kõik see eeldas pidevaid muutusi ja mitte ennustatavaid raskusi. Teiseks eeldas uus olukord uue juhi aktsepteerimist rahva poolt. Minna oli aga vaja. Tagantjärele teame ajaloost, et väikese Iisraeli rahva ühe osa rännak jõudis lõpuks sihile. Rännaku jooksul tuli ette arvukaid lahinguid (Jos 10-12) ja saab eeldada, et viidatud salm oli üks neist, mille kordamine aitas säilitada teele ja lahinguisse minejate meelegindlust.⁴³

* *Ära karda, sest mina olen sinuga; ära vaata ümber, sest mina olen su Jumal: ma teen su tugevaks, ma aitan sind, ma toetan sind oma õiguse parema käega!* (Js 41:10) Siin kohtame prohvet Jesaja sõna Iisraeli rahvale 8. sajandil eKr, kus mitmel korral viidatakse sellele, et rahvas on arvult väike.⁴⁴ Väikesel rahval on suurematest rahvastest suuremad hirmud. Selles olustikus raamivad nimetatud toetuse sõna veel mitu olulist salmi. Seesmist kindlustunnet lisab sõna: *Mina, Issand, olen esimene ja olen viimastegi juures seesama* (Js 41:4) ning kohe järgnev ühtsustunnet elavdav meeldetuletus: *Üks aitas teist ja ütles oma vennale: „Ole vahva!“* (Js 41:6). Tõstes

⁴³ Vastavalt äranägemisele võib mõelda ka selle teksti kasutamisele: *Kui sa lähed läbi vee, siis olen mina sinuga ja kui sa lähed läbi jõgede, siis ei uputa need sind; kui sa käid tules, siis sa ei põle ja leek ei kõrveta sind* (Js 43:2).

⁴⁴ Js 41:8-9; Js 41:14.

hetkekski silmad ümbritsevast olustikust kõrgemale on võimalk aduda lootust, mille annab Jumala sõna oma suuruses.⁴⁵

3.2.2. Kirjakohad ühtsuse ja meeskonnavaimu kohta

* *Parem on olla kahekesi kui üksik, sest neil on oma vaevast hea palk: kui nad langevad, siis tõstab teine oma kaaslase üles. Aga häda sellele, kes üksik on, kui ta langeb, ega ole teist, kes ta üles tõstaks! Nõndasamuti: kui kaks magavad üheskoos, siis on neil soe; aga kuidas üksik sooja saab? Ja kui ka üksikust jagu saadakse, siis kaks panevad ometi vastu; ja kolmekordset lõnga ei kista katki nii kergesti.* (Kg 4:9-12) Kui kaks inimest koos tegutsevad, saavad nad parema tulemuse, kui ükski töötades, nad täiendavad teineteist. Ühte hoides on kahel alati soojem, kui ükski olles.⁴⁶ Siin on hea võrdlus kolmekordse lõngaga, mida on keerulisem katki tõmmata, kui ühekordset lõnga. Ühtsuses peitub jõud.

3.3. Lahingstressi maandamine

Lahingustressi maandamisele aitavad kaasa niisugused kirjakohad ja neis avalduvad mõtted, mis funktsioneerivad ühtlasi rahustavatena.

* *Issand on ligi neile, kes on murtud südameilt ja päästab need, kellel on rusunud vaim* (Ps 34:19). Selles õpetlikus tekstis antakse lootust paranemisele.⁴⁷ Laiemalt vaadeldavana on lõik 34:15-22 suunatud Issanda sulastele kinnituseks, et ta päästab oma sulaseid. Kõne päästest on ühelt poolt küll usuline ja emotsionaalne tugi, ent on mõeldud ka füüsilise abi võimalusena.⁴⁸

* *Kannata koos minuga kurja nagu Kristuse Jeesuse tubli sõdur! Ükski, kes on sõjateenistuses, ei seo end argielu askeldustega, kui ta tahab jääda meelepäraseks sellele, kes ta on sõduriks kutsunud. Ja kui keegi võistleb, ei saa ta ometi võidupärga, kui ta ei võistle korralikult.* (2Tm 2:3-5) Paulus soovib selles kirjakohas Timoteosele näidata, millised raskused teda töös ees võivad

⁴⁵ Kogu selle Jesaja raamatu osa julgust andva kirjandusliku terviku luuleline lõik kõlab nõnda:

Kas sa ei tea? Kas sa ei ole kuulnud? Igavene Jumal, Issand, on maailma äärte Looja; tema ei väsi ega tüdi, tema mõistus on uurimatu. Tema annab rammetuule rammu ja jõuetule jõudu. Poisidki väsivad ja tüdivad, noored mehed komistavad ja kukuvad, aga kes ootavad Issandat, saavad uut rammu, need tõusevad tiibadega üles nagu kotkad; nad jooksevad ega tüdi, nad käivad ega väsi (Js 40:28-31).

⁴⁶ Murphy 1992, 42.

⁴⁷ Tärk 2014, 74-75.

⁴⁸ South Asia Bible Commentary 2015, 649.

oodata. Oma soovid tuleb sõduril tahaplaanile jätta ja alluda ülematele. Samuti tuleb käituda arvestades õpitud reeglitega.⁴⁹ Reeglid on kõikidele ühesugused ning neid täites suureneb kindlus, et ka teised seda teevad ning see vähendab ebamäärasust ja lisab kindlustunnet.

* *Kiidetud olgu Jumal ja meie Issanda Jeesuse Kristuse Isa, halastuse Isa ja kõige julgustuse Jumal! Tema julgustab meid igas meie ahistuses, et me suudaksime julgustada neid, kes on mis tahes ahistuses, julgustusega, millega Jumal meid endid julgustab. Sest otsekui meil on küllaga Kristuse kannatusi, nõnda on meil küllaga ka julgustust Kristuse kaudu (2 Kr 1:3-5).* Paulus mõistis, et just viletsusest tuleb julgustus. Vahel on kannatused olulised selleks, et me saame lohutada neid, kes on viletsuses kuna me saame lohutuse Jumalalt. Meie ei saa pakkuda teisele inimesele jumalikku päästet viletsusest, aga me saame jagada seda lohutust, mis pärineb viletsusest. Paulus koges oma töös apostlina Kristuse kannatusi, aga läbi kannatuste kogeti ka hulganisti lohutust. Lohutus on nii viletsusest pääsemine kui ka viletsusest saadav julgustus.⁵⁰

* *Tema annab rammetule rammu ja jõuetule jõudu. Poisidki väsivad ja tüdivad, noored mehed komistavad ja kukuvad, aga kes ootavad Issandat, saavad uut rammu, need tõusevad tiibadega üles nagu kotkad: nad jooksevad ega tüdi, nad käivad ega väsi (Js 40:29-31).* Jumal annab inimestele, kõik, mida nad vajavad. Oma lihtsuses on see tuntud salm selge. Läbi ajaloo on seda korratud ja siit kinnitust saadud kõige erinevates olukordades.

* *Ärge muretsege ühtigi, vaid teie vajadused saagu kõiges Jumalale teatavaks tänuütlemisega palumises ja anumises. Ja Jumala rahu, mis on ülem kui kogu mõistmine, hoiab teie südamed ja mõtted Kristuses Jeesuses (Fl 4:6-7).* Salm on nii kinnitav üleskutse kui ka suunamine palvele. Palvetamine on võimalus ammutada juhtimist, julgustust ja õnnistust, samas ei tohiks liigselt muretseda. Muretsemine ja palvetamine on omavahel vastandid, tänamine on oluline osa igas palves. Jumal on rahu allikas, ta annab meile rahu. Jumala rahu saab kogeda siis, kui läbi lepituse on vastu võetud Jumala arm.⁵¹

⁴⁹ Cuthrie 2013, 145-146.

⁵⁰ Kruse 2008, 52-55.

⁵¹ Martin 2014, 166-168.

3.4. Leinas toetamine

Meie ühiskonnas on surm teema, mida tõrjutakse eemale. Tavaliselt on inimeste kokkupuude surmaga liiga vähene, me puutume surmaga kokku väga harva ja inimesed ei taha surmale isegi mitte mõelda. Bioloogilises mõttes on surm inimese elufunktsioonide seiskumine. Surm on elu vältimatu osa, me kõik teame, et peame surema.

Surmateate edastamise juures on kaks osapoolt – teate edastaja ning teate vastu võtja(d). Surmateate edastamine on edastajale raske ülesanne, mis võib esile kutsuda erinevaid reaktsioone nii teate saajal kui ka teate edastajal endal. Leinateate saajat tabavad reaktsioonid võivad olla ootamatud nii temale endale kui ka teate toojale. Teate edastajal tuleb nende reaktsioonidega leppida, neid tasakaalustada ja toetada leinajat.⁵²

Väga oluline on see, et lähedane, kes teate sai, peab saama oma emotsioonid välja elada. Leinateate edastajal tuleb olla toetav, et emotsioonid saaksid vallanduda, mitte leinaja sisse jääda. Väga võimalik, et leinajad veeretavad süü Jumalale, tekkib küsimus, miks Jumal laskis sellisel olukorral sündida. Sellisel puhul on võimalik leida Piiblist toetavaid kirjakohti, näiteks:

** Alasti olen ma emaihust tulnud ja alasti pöördun ma tagasi. Issand on andnud ja Issand on võtnud; Issanda nimi olgu kiidetud! (Ii 1:21), või teine näide: Inimesel, naisest sündinul, on lühikesed elupäevad ja palju tüli. Ta tõuseb nagu lilleke ja lõigatakse ära, ta põgeneb nagu vari ega jää püsima (Ii 14:1-2).*

Ootamatu surma korral tundub lähedastele lahkunu surm ülekohtusena ja elu üsna mõttetuna. Kaplan saab pakkuda tuge rääkides surmast üldiselt, kui kõiki inimesi hõlmavast surelikkusest. Psalm 90:1-3 tõdeb: *Issand, sina oled meile olnud eluasemeks põlvest põlve. Enne kui mäed sündisid ja kui maa ja maailm loodi, oled sina, Jumal, igavesest igavesti. Sina viid inimese jälle põrmu ja üttled: Tulge tagasi, inimlapsed!*⁵³ Psalm tõdeb inimese elu kaduvust, ent Jumal on meie eluasemeks põlvest põlve. Vanad põlvkonnad surevad ja uued tulevad nende asemele, elu muutub, aga Jumal on ikka sama, tema tarkus ja armastus jääb püsima. Meie sündimine ja suremine pole

⁵² Eesti Kaitseväe Kaplaniteenistus 2009, 8-9.

⁵³ Eesti Kaitseväe Kaplaniteenistus 2009, 24-25.

juhuslikud, kõik toimub Jumala teadmisel. Me ei pruugi surma mõista, aga selle taga on kõrgem mõte. Surm tuleb, selles saab kindel olla, me saame sellele vastu minna kui Jumala annile⁵⁴

Kui leinaja tõstatab üles küsimuse tulevikust, olles samal ajal ilma lähedase toetuseta, et kuidas nüüd eluga edasi minna, võib olla heaks abiliseks Ps 121:5-8:

** Issand on su hoidja, Issand on su varjaja su paremal käel. Päeval ei pista sind päike ega kuu öösel. Issand hoiab sind kõige kurja eest, tema hoiab sinu hinge. Issand hoiab su minemist ja su tulemist nüüd ja igavesti.* Ps 121:5-8 on peetud julgustavaks ja jõudu andvaks psalmiks, mille teemaks on Jumala hoidmine. Jumal hoiab meid, nii nagu keegi teine seda ei suuda. Kui Jumal meie hoidmisest loobub, ei saa seda keegi teine teha. Väga oluline on teekonnal olles olla turvaliselt päikese ja kuu eest kaitstuna. Päikesepiste on eluohtlik ka tänasel päeval, kuu mõju peeti ohtlikuks öösel. Kõige kurja eest kaitsmine tähendab kaitset absoluutselt kõige eest. Minemine ja tulemine tähendasid inimese elu tegevuse kokkuvõtet. Väljumine ja tulemine tähendasid uksteläve ületamist kodu ja maailma vahel. See võis olla nii realselt kui ka ülekantud mõttes.⁵⁵

3.4.1. Lähedaste ja meeskonnaliikmete leinas toetamine

Järgnevad kirjakohtad aitavad tõsta pilku kaugemale siinsest maisest elust. Ühtlasi käivad need kirjakohtad võrdsele kõikide inimeste jaoks, eristamata varem või hiljem, nooremana või eakamana, lahingus või rahulikus elus surevaid inimesi.

** Ei ole olemas suuremat armastust kui see, et keegi annab elu oma sõprade eest (Jh15:13).* Jeesuse armastus tähendab pühendumises omadele. Nii nagu Jeesus armastas usklikke, peaksid usklikud armastama üksteist.⁵⁶ Jeesus tuletab jüngeritele meelde, et nad on Jumalast saadetud apostlid ja nad on määratud jätma elu oma sõprade eest. Seetõttu peab nende armastus teiste inimeste vastu olema ohvrimeelne armastus, mis on rõõmus kohustus.⁵⁷

** Ja ma kuulsin valju häält troonilt hüüdvat: „Vaata, Jumala telk on inimeste juures ning tema asub nende juurde elama ning nemad saavad tema rahvaiks ning Jumal ise on nende juures nende*

⁵⁴ Tärk 2014, 356-357.

⁵⁵ Tärk 2014, 583-585.

⁵⁶ Schnelle 1998, 242.

⁵⁷ Tasker 2002, 196.

Jumalaks. Tema pühib ära iga pisara nende silmist ning surma ei ole enam ega leinamist ega kisendamist ning valu ei ole enam, sest endine on möödunud.” (Ilm 21:3-4) Johannes näeb ilmutuses uut taevast ja uut maad, sest esimene taevas ja maa on kadunud ja merd ei ole enam. Siis ta näeb ka Jeruusalemma taevast maha tulevat. Need usklikud, kes viimase tuhande aasta jooksul on siit ilmast lahkunud, elavad samuti seal ja Jumal ise elab oma rahva keskel. Lohutuseks on see, et õnnetusi selles uues maailmas enam ei juhtu, ei ole enam halba ega ka haigusi. Kõik endine on möödunud.⁵⁸

* *Sest ma olen veendunud, et ei surm ega elu, ei inglid ega peainglid, ei praegused ega tulevased, ei väed, ei kõrgus, ei sügavus ega mis tahes muu loodu suuda meid lahutada Jumala armastusest, mis on Kristuses Jeesuses, meie Issandas (Rm 8:38-39).* Pauluse vaade ületab tavalise silmapiiri, on kosmiline ja kogu maailma hõlmav. Ta julgustab olla kindel Jumala igaveses armastuses, mis on tugevam kõigest.

3.4.2. Leinateate edastaja toetamine

Selles alapunktis esitatakse kirjakoht, mille eesmärk on pakkuda leinateate edastajale toetust tema vastutusrikka ning psühholoogiliselt keeruka ülesande täitmisel. Need kirjakoht aitavad mõista leinateate edastamisega kaasnevat emotsionaalset ja eetilist väljakutset ning toetavad edastajat teate edastamise protsessiga toimetuleku seisukohalt. Kirjakoht on välja toodud tähestikulises järgnevuses.

* *Heitke kõik oma mure tema peale, sest tema peab hoolt teie eest (1Pt 5:7).* See salm on osa lõigust 1Pt 5:6-11, kus antakse nõu alistuda Jumalale, mis on parem kui sellest loobumine. See lause kuulub kokku eelneva salmiga, mis vaadeldava lõigu mõtet sisse juhatab – alanduge siis Jumala võimsa käe alla, et tema teid ülendaks õigel ajal.⁵⁹ Lõigus selgitatakse, et ehkki raskel hetkel tundub nii, ei ole ükski kannataja päris üksik kannataja, kuna samalaadseid katsumusi on paljudel, sealhulgas kristlastel. Kristlastel on aga igavikuline lohus ja seetõttu suurem lootus jääda püsima nendel lühikestel katsumuste aegadel. Kannatus on lühikeseks ajaks, *ent kogu armu Jumal, kes*

⁵⁸ Heinsoo 1992, 137-138.

⁵⁹ Eve, E. 2001, 1269.

teid on kutsunud igavesse kirkusesse Kristuses Jeesuses, parandab, kinnitab, tugevdab ja toetab teid, kes te üürikest aega olete kannatanud (1Pt 5:10).

** Issand on ligi neile, kes on murtud südamelt, ja päästab need, kellel on rusunud vaim (Ps 34:19).* Kui selle psalmi teema pärineb ajaloolisest Taaveti põgenemise loost Sauli eest, siis on selle taustal kitsikuse ja ängistuse tunne.⁶⁰ Sellisel juhul kõneleb psalm ka meile reaalsest abituse ja kurnatuse olukorrast, milles laulu prototüüp Taavet on olnud ja millega sarnanevat ehk ka psalmist ise on kogunud. Seetõttu näeb ta siiski ka väljapääsu. Psalmist on samu tundeid kogunud, ent nüüd ta mõistab oma meeolu raskusi tagasivaate pinnalt ja üle elamise tõttu suudab nüüd kõneleda Jumala headusest.

** Jumal on meie varjupaik ja tugevus, meie abimees kitsikuses ja kergesti leitav. Sellepärast me ei kardä, kui maa liiguks asemelt ja mäed kõiguksid merede põhjas. (Ps 46:2-3)* Psalmi teemaks on Jumalale lootmine. Ei tohi panna rõhku maisele varandusele, see hävineb, tervis kaob ja sõbrad võivad surra, ainult Jumal on see, kellele saab kindel olla. Tema on meie varjupaik, samuti meie tugevus, ta ei ole mitte ainult kaitseks, vaid ka usujulguseks palvetaja südames. Jumal on ka abimees, ta on ainuke liitlane, kelle peale saab loota.⁶¹

** Ära kardä, sest mina olen sinuga; ära vaata ümber, sest mina olen su Jumal: ma teen su tugevaks, ma aitan sind, ma toetan sind oma õiguse parema käega! (Js 41:10).* See on näide universaalsest julgustusest, mis tuleb kasuks erinevates olukordades. Ära kardä! Seda on alati väga lohutav kuulda, eriti olukorras, kui mul on hirm. Lohutav on teada, et keegi on kartuse hetkel meiega ja et keegi toetab mind.

⁶⁰ Rodd, C. S. 2001, 377.

⁶¹ Tärk O. 2014, 117-118.

KOKKUVÕTE

Käesolev lõputöö annab ülevaate kaplaniteenistuse kujunemisest rahvusvahelisel tasandil ning selle arengust Eesti aladel kuni tänapäevani, keskendudes eriti kaplani rollile kriisiolukordades. Esimeses peatükis käsitletakse kaplaniteenistuse ajaloolist tausta ja institutsionaalseid arenguid. Teises peatükis kirjeldatakse põhjalikult kaplani tööülesandeid rõhutades kriisisituatsioonides tegutsemist ning vaimuliku ja psühholoogilise toe pakkumist. See valmistab ette eeldusi piibelliku toe materjali leidmiseks ja kommenteerimiseks. Kolmandas peatükis analüüsitakse Piibli kirjakohtade põhjal võimalikke lahendusi kriisisituatsioonidele, tuues välja tekstid ja kommentaarid, mida saab rakendada kaplani igapäevatoos.

Lõputöö teoloogiline ja praktiline käsitlus keskendub lahendite ja tugede otsimisele lähtudes kaplani tööülesannetest tulenevate vajadustega rõhuasetusega kriisi olukordadel. Tähelepanu on pööratud lähedaste ja meeskonnaliikmete leinas toetamisele ning leinateate edastaja abistamisele Eesti Kaitseväge kontekstis. Tähelepanu pööramisel leinateate edastaja rollile rõhutatakse tema emotsionaalset ja eetilist vastutust ning tuuakse välja toetavad kirjakohtad, mis aitavad tal keerulise ülesandega toime tulla.

Lõputöö eesmärgis püstitatud ülesanded, analüüsida piibelliku toe vajalikkust ja seda pakkuda, sai täidetud. Lõputöö autor on leidnud Piibli kirjakohtad, mis võivad aidata kaitseväge laste vaimset ja moraalset olukorda kriisisituatsioonides kõige paremini toetada. Kaplanite töös on võimalik tulevikus kasutada lõputöös koostatud kommenteeritud tugimaterjali, mis mahub nende välivormi taskusse ja on nendega alati kaasas.

Lõputöö lähtub akadeemilisest kirjandusest laiemalt, Piibli kommentaaridest ning Eesti Kaitseväge ja kaplaniteenistuse materjalidest. Töö pakub süsteemset ja mitmetahulist lähenemist kriisis olivate toetamisele nii indiviidi kui ka kogukonna tasandil. Lõputöö toob esile vaimuliku ja psühholoogilise toe olulisuse ning toob välja praktilised võimalused, kuidas kriisiolukorras inimest toetada ja tema toimetulekut soodustada.

SUMMARY

This thesis provides an overview of the development of chaplaincy services on the international level and their evolution in Estonia up to the present day, with a particular focus on the role of the chaplain in critical situations. The first chapter examines the historical background and institutional development of chaplaincy. The second chapter offers a detailed description of the duties of a chaplain, with special emphasis on functioning in critical situations and providing spiritual and psychological support. The third chapter analyses possible solutions to crisis situations based on biblical passages, highlighting texts and commentaries that can be applied in the chaplain's daily work.

The theological and practical approach of the thesis focuses on identifying solutions and support mechanisms derived from the needs arising from the duties of a chaplain, with particular emphasis on critical situations. Special attention paid to supporting family members and team members in grief, as well as assisting those responsible for delivering death notifications within the context of the Estonian Defence Forces. The role of the death notification officer examined whereas emphasis laid to their emotional and ethical responsibility and presenting supportive biblical passages that can help them cope with this challenging task.

The objective set for this thesis - to analyse the necessity of biblical support and provide some examples – has been achieved. The author has identified biblical passages that can best support the mental and moral condition of military personnel in critical situations. In the future, chaplains may utilize a compact, annotated support material that fits into a field uniform pocket and is readily accessible at all times.

The thesis, based on academic literature, biblical commentaries, and the practical experience of the Estonian Defence Forces and chaplaincy services, offers a systematic and multifaceted approach to crisis support at both the individual and community levels. In sum, the importance of spiritual and psychological support is studied, and practical ways to assist individuals in crisis enhancing their abilities to cope with it produced.

KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKAD

- mil.ee*. (20. juuni 2025. a.). Allikas: Eesti Kaitsevägi veebileht: <https://mil.ee/uksused/toetuse-vaējuhatuse/toetusteenuste-keskus/kaplaniteenistus/>
- Barclay, W. (1970). *Johannesevangelium Band II*. Wuppertal: Aussaat Verlag.
- Crisis counseling*. (1979). Washington: Headquarters department of the army.
- Cuthrie, D. (2013). *Pauluse esimene ja teine kiri Timoteosele ja Pauluse kiri Tiitusele*. Tallinn: Logos.
- Eesti julgeolekupoliitika alused*. (03. 10 2025. a.). Allikas: Riigiteataja: https://www.riigiteataja.ee/aktulisa/3280/2202/3001/julgeolekupoliitika_2023.pdf
- Eesti Kaitseväe Kaplaniteenistus. (2009). *Surmateate edastamine*. (M. Engelkes, Tõlk.) Tallinn: Eesti Kaitseväe Kaplaniteenistus.
- Eesti Keele Instituut*. (04. september 2025. a.). Allikas: Sõnaveeb: <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/kriis/1/est>
- Eesti Kirikute Nõukogu*. (4. jaanuar 2026. a.). Allikas: <https://ekn.ee/toovaldkonnad/kaplanaat/>
- Ermus, A., & Murumets, J. (2020). Kriis, oht ja risk. *Sõjateadlane*, 87-112.
- Eve, Eric. (2001). *The Oxford Bible Commentary. 1. Peter, lk 1263-1274*. Oxford: Oxford University Press.
- Heinsoo, E. (1992). *Mida igäiks peaks teadma ilmutuste raamatust*. Toronto: Oma Press Limited.
- Houston, W. (2001). *The Oxford Bible Commentary. Exodus lk 67-91*. Oxford: Oxford University Press.
- Jaansoo, J. (2022). Kriisist tingitud keskkonnamuutus ning Kaitseväe kohanemine. Tartu: Kaitseväe Akadeemia.

Jeremias, J., & Stroebel, A. (1981). *Die Briefe and Timotheus und Titus*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Kaitseväe kaplaniteenistuse kontseptsioon. (10. 12 2025. a.). Allikas: Eesti Kaitseväe Siseveeb.

Kruse, C. (2008). *Pauluse teine kiri korintlastele*. Tallinn: Logos.

Luther, M. (2012). *Kas sõjamehed võivad õndsaks saada*. Tartu: Ilmamaa.

Martin, R. (2014). *Kiri filiplastele*. Tallinn: Logos.

mil.ee. (4. 11 2025. a.). Allikas: <https://mil.ee/uksused/toetuse-vaējuhatuse/toetusteenuste-keskus/kaplaniteenistus/#t-ajalugu-ja-sumboolika>

Murphy, R. (1992). *Word Biblical Commentary volume 23a Ecclesiastes*. Dallas: Word Books Publisher.

Nõmmik, T. (2005). *Vaimulikud kaitsejõududes. Eesti kaitseväe kaplaniteenistus ja selle ajalugu*. Tartu: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused.

Paenurm, P. (2022). *Eestimaa kaitsja palveraamat*. Tallinn: Kaitseliit.

Pikkur, T. (9. november 2025. a.). *Eesti Kirik*. Allikas: <https://eestikirik.ee/85-aastat-estii-kaitsevae-kaplaniteenistust>

Rodd, C. S. (2001). *The Oxford Bible Commentary. Psalms lk 355-405*. Oxford: Oxford University Press.

Schnelle, U. (1998). *Das Evangelium nach Johannes*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt GmbH.

South Asia Bible Commentary. (2015). Zondervan: Langham Partnership.

Stuhlmacher, P. (1989). *Der Brief an die Römer*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Sullivan, W. F. (2014). *A Ministry of Presence Chaplaincy, Spiritual Care, and the Law*. Chicago: The University of Chicago Press.

Tasker, R. (2002). *Johannese evangeelium*. Tallinn: Logos.

Threlfall-Holmes, M., & Newitt, M. (2011). *Being a Chaplain*. MPG Books Group.

ToTeKe võimekirjeldus 2030. (6. 11 2025. a.). Allikas: Eesti Kaitseväge Siseveeb.

Tärk, o. (2002). *Rooma kirja seletusi*. Tallinn: Logos.

Tärk, O. (2014). *Psalmide seletusi*. Tallinn: Logos.

Whybray, R. (2001). *The Oxford Bible Commentary. Genesis. Lk 38-66*. (J. B. Muddiman, Toim.) Oxford: Oxford University Press.